

فلسفة الموت في اعمال برينر الأدبية...رواية "حول النقطة" انموذجا הפילוסופיה של המוות ביצירותיו הספרותיות של ברנר...הרומן "מסביב לנקודה" כדוגמה

المدرس بيداء عباس علي

جامعة بغداد/ كلية اللغات/ قسم اللغة العبرية

המורה: בידא עבאס עלי

אוניברסיטת בגדאד/ פקולטת השפות/ מחלקת השפה
העברית

The philosophy of death in Brenner's literary works... the novel of
"About the Point" as a model

Inst: Baydaa Abbas Ali

doi 10.58564/MABDAA.62.2.2023.540

ملخص البحث

يوسف حاييم برينر الاديب اليهودي المعروف، صاحب النتاجات الثرة رغم عمره الصغير . ولقد عرف برينر بافكاره التي تدعو الى التشجيع على الهجرة الى فلسطين وقيام (دولة اسرائيل). وعرف برينر ايضا بتشجيعه لأحياء اللغة العبرية كلغة قومية للشعب اليهودي، ولكي تكون كأحد أسس قيام الدولة. وفي روايته "حول النقطة"، لفت نظرنا موضوع تركيزه على محاولة الانتحار لبطل الرواية، وكيف وظف هذا الأديب تلك المحاولة ومارافقها من احداث وحوارات وردود افعال. لقد ركز برينر في تلك الرواية على اديولوجية البطل وأفكاره التي تدعو الى أحياء اللغة العبرية، وكذلك الى الاعتزاز بكونه يهودي. ان مصطلح الموت الذي استخدمه الكاتب في هذه الرواية يكاد يغطي اغلب فصول وفقرات الرواية، من خلال محاولة البطل للانتحار. وقد استخدم برينر مصطلح الموت كدلالة على حجم المعاناة التي عاناها اليهود (حسب رأيه)، في فترة معينة، والتي أوصلت بطل الرواية (الشخص المثقف) الى التفكير بالانتحار. وهنا يجب ان نقف على موضوع صهيونية برينر التي تجسدت في احداث الرواية ومن خلال الحكمة التي اخذت القارئ الى مكان من الايديولوجية الصهيونية التي طالما نادى بها الاديب اليهودي يوسف حاييم برينر.. الكلمات المفتاحية: فلسفة، موت، برينر، حول النقطة.

Abstract

Yosef Haim Brenner is a Jewish writer who wrote many literary works despite his young age. He was one of those that called for immigration to Palestine and establishing the State of Israel. He believed that the Hebrew language should be revived as the national language of the Jewish people and as one of the basic keys to establishing the state. In his novel "Around the Point" he drew my attention to an important theme, which is "the suicide attempt of the protagonist", as well as how he employed this attempt and the accompanying events and reactions, and dialogues. The idea of reviving the Hebrew language and the pride of being a Jew was taken into account in writing this novel along with the ideology of the protagonist.

Most of the paragraphs and chapters included the term death as the protagonist tried suicide many times. The writer employed this term as a connotation to show the extent of suffering that the Jews encountered

over a specific period of time, which pushed the protagonist (the educated person) to think of suicide. Hence, we have to stand on the issue of Brenner's Zionism, which was embodied in the events of the novel and brought the reader to the depths of the Zionist thought called for by the writer. **Keywords:** philosophy, death, Brenner, About the Point.

הקדמה:

בעבודת המחקר הזאת, התעניינתי בנושא חשוב מאוד שהוא: השקפת ציונותו של הסופר היהודי יוסף חיים ברנר, דרך השתמשותו במונחים שמשפיעים בקורא שלו, הוא השתמש במונח ההתאבדות או המוות. והמטרה מכך היא, ברנר רוצה לשלוח מסרים כל כך חשובים לקוראיו בשאלת האידיאולוגיה הציונית אצל הסופר הזה. מותו או התאבדותו של הגבור היא סמל למותו של הצעיר היהודי (העם היהודי) שמחפש על חירותו מהגלות, ולעלות לארץ היעודה (ארץ-ישראל). מסביב לנקודה הוא רומנו המובהק של ברנר, ובו אנו רואים את יכולתו הספרותית של הסופר היהודי, וגם כן אנו רואים את מחשבתו הציונית דרך שורות הרומן. ובשאלת הפילוסופיה של המוות, ברנר נצל את המונח הזה כדי שיהיה אמצע חשוב להעביר את המסרים שלו כלפי קוראיו. ניסיון הגבור להתאבדות, מעוצב שם, בין השאר, כסילוק שכינה ומנומק כהזדהות עם מותה של (האומה), לפי דעתו של הסופר. והגבור רואה עצמו כמת, למרות שמבחינה פיזית הוא יצא מניסיון ההתאבדות חי ושלם, והמוות המטפורי הזה הוא מותו כיהודי.

מילות מפתח: פילוסופיה, מוות, ברנר, מסביב לנקודה.

חשיבות המחקר: מסביב לנקודה, הרומן הידוע של יוסף חיים ברנר, התעניינתי בו, כדי להשקיף האור על ציונותו של הסופר הזה, דרך השתמשותו במונחי ההתאבדות והמוות, שהיו אמצע לשפיע בקורא. המוות, הוא מותו של העם היהודי, לפי דעתו של ברנר.

מטרות המחקר:

1. לדון בנושא השתמשותו של ברנר למונח "המוות" כסמל למוות היהודי הצעיר, או העם היהודי.
 2. לשפוך האור על יכולתו הספרותית של יוסף חיים ברנר.
 3. לדעת את אופי דמויותו של הרומן מסביב לנקודה, ואיך תהיה העלילה.
 4. לדעת את הקשר שבין יכולתו הספרותית של ברנר ובין פעילותו הפוליטיות דרך היצירות שלו.
- שיטת המחקר:** שיטת המחקר היא אנליטית, דדוקציה (אפרוט) ולרוב היא אנליטית סמיוטית, מפני שאנו מטפלים בניתוח תמונות שגדושות בסמלים ורמזים וכוללות השראות למשוך את הקוראים ולהשתלט על רגשותיהם.
- חומר ואובייקט:** בעבודת מחקר זה שפכתי האור על אופי היצירות הספרותיות של ברנר, והשתמשותו במונח המוות כסמל, להשפיע בקורא, דרך הסימנטיקה ובעבודת המחקר הזה השתמשתי ברומנו של ברנר (מסביב לנקודה).

יוסף חיים ברנר: קורות חייו ויצירותיו:

הוא יוסף חיים ברנר: הוא ילידבאוקראינה 1881. בגיל 11 ברנר קיבל חינוך שהיה בראשיתו תורני ב"חדרים". ברנר הושפע רבים מהסופרים דוסטויבסקי, טולסטוי והספרות הרדיקלית הרוסית. הוא פרסם את סיפורו הראשון "פה-לחם" בעיתון השגור "המליץ" בשנת 1889. בשנת 1909 יוסף חיים ברנר עלה לארץ-ישראל. בשנת 1912 ברנר הצטרף למערכת האחדות של "פועלי ציון" עם יצחק בן-צבי, דוד בן-גוריון וזרובבל. את היצירות, שפרסם ברנר, התמקד בנושא התחייה וענייני הפועלים. לאחר כשנה ברנר נשא לאישה את חיה, מן הגננות הפעילות בירושלים. בתקופה ההיא הוא פעל בנושאי חקלאות והצטרף למושב שנקרא נחלת-יהודה. הוא התחזק בכיוונו בשנת 1914, באותו תקופה שפרצה בה מלחמת העולם הראשונה. בדצמבר 1920 ברנר השתתף בוועידת היסוד של הסתדרות העובדים הכללית שהיתה בחיפה. ברנר נרצח על ידי פורעים ערבים במאורעות 1921 עם כמה יהודים. ברנר נקבר בקבר-האחים לחללי המאורעות שבבית-הקברות הישן בתל-אביב. הוא נפטר כשהיה בן 39 וחצי. הניח בן אחד, אורי-ניסן. על-שמו של ברנר נקראו שכונה ורחוב בתל-אביב, בית מועצת פועלי תל-אביב ("בית ברנר"), קיבוץ - גבעת ברנר. (תמר, יצחק: 1965: 56-57).

יצירותיו:

1. הסיפור מעמק עכור 1900.
 2. הרומן בחורף 1904.
 3. הרומן מסביב לנקודה 1904.
 4. הסיפור מן המצר 1909.
 5. הסיפור עצבים 1910.
 6. הסיפור בין מים למים 1910.
 7. הסיפור שכול וכשולן 1920.
 8. הנובלה מהתחלה 1922.
 9. קובץ הסיפורים כל כתבי י"ח. ברנר 1955. (אשר, ביילן: 2008: 123).
- הפילוסופיה של המוות ביצירותיו הספרותיות של ברנר...הרומן "מסביב לנקודה" כדוגמה**

מבוא:

כשחוזר יעקב בן יצחק אברמזון בשעת לילה, בפתח הרומן "מסביב לנקודה" שהוא גיבורו, מן העיירה הקטנה א' לעירו, הוא מתלבט היכן יעשה את לילו הראשון- בבית קאצמן, מועדון הסוציאליסטים היהודים שלחבורתם השתייך בעבר, שהוא גם משכנה של חוה איסקובנה "בחירת נפשו", או בדירת חברו אוריאל דוידובסקי, ידידו האמיתי היחיד בעיר. להחלטה בעניין זה אין לכאורה משמעות של ממש, שהרי כל עניינה לינת לילה אחד. למחרת עתיד הגיבור למצוא לו דירת קבע בעיר המוכרת לו. גם הנימוקים, בשלהם הוא פנה לכאורה לצורך אותה לינת לילה דווקא אל דירתו של אוריאל ולא אל ביתה של חוה, הם חסרי חשיבות כשלעצמם. יש כאן לכאורה

ניגוד מרומז שבין אוריאל דוידובסקי לחוה איסקובנה. זהו ניגוד בין קטבים קיומיים, למשל בין "מוות" ל "חיים". (סדן, דב: 2000: 211-212). "לאן?.. – שאל פתאום את עצמו, כשהפסיק את הילוכו באמצע הדרך ועמד – לבית מנשה קצמאן?.. לראות אותה?.. מה טוב... האת... פתאום... חוה... אבל אם אסור אל הבית הזה, הרי אוריאל... האומנם, לינת לילה אחד... מחר אמצא לי "משפך" ושכנתי בתוכו. אין דבר. אל דוידובסקי!". (ברנר: 1904: 22). אבל בעוד חוה מתפקדת גם בשדה ניגודים אידיאולוגי מוגדר, אוריאל מצוי מחוץ לשדה הזה. ועוד, אם שני אלה אכן מייצגים ברירות מרכזיות ברומן, כלום יש בו הכרעה ביניהם? ואם יש הכרעה- מה היא? כלום אפשר למשל לומר על אברמזון, שלמרות הימשכותו אחרי דוידובסקי, נסוג מן הבחירה במוות ואינו מתאבד כמותו, שבחר באמת בחיים? הרי אפילו על פי דבריו שלו, הוא "בחר" ב "חיים שאינם חיים", ב "יצאה מן הדעת"? מצד אחר, אם חוה היא "הקול הקורא לחיים". (סדן: שם: 212). "כאשר הוא בא, תהיה חוה בפניו, והייתה ההפתעה לו, מה זה? ולמה? האם האיש שלפני היא חוה? ולה היא פה? האם היא החיים שאני רוצה? אם היא החיים? איפו הוא נמות? השאלות שלמעלה לא היו מכסים את הדבר הפתיע לו. חוה היא הקול הקורא לחיים, הוא נוטש אותה למרות העדפתו זאת". (ברנר: שם: 25).

אמת המוות אצל הדמויות

אוריאל דוידובסקי מגלם ב "מסביב לנקודה" את העמדה המגובשת והקיצונית ביותר מבחינה מחשבתית כוללת, והאותנטית ביותר מבחינה אישית, כשהוא ניצב באופוזיציה קוטבית לכל הדמויות שברומן ולכל העמדות המובעות בו במפורש או במבולע. (בעז, ערפלי: 2007: 45). "נו, מה? בעצם הדבר, רבי יעקב אני רואה אותה במקרים האלה, איך הוא היה? למה הוא שם? ומדוע הוא רוצה לשבת בבית כל כך זר? חוה אינה רוצה על הדבר העגום הזה?" (ברנר: שם: 31). הדמיון בין האפיונים הללו, המבטאים את חוסר יכולתם של בעלי אידיאולוגיה דוקטרינרית להבין ייחודיות אנושית ושיקולים קיומיים, מרמז בין השאר גם על הדמיון בין שני האנשים שלמרות ההבדלים ביניהם הם יחידים במינם גם ביחסם הבסיסי לאידיאולוגיות רשמיות, כפי שעוד יוסבר בהמשך. ערך אנושי נוסף המשותף לדוידובסקי ולאברמזון הוא רגש הרחמים, שכבר הזכרנו בקשר לראשון, הרואה בו דבר הקושר את "האדם האובד אל החיים". (גלעד, ברש: 2002: 145). "גם בשבת דוידובסקי על מקומו ניכר היה, כי איש-קומה הוא, כי גובה-אילן לו. בפניו השחרחרים והמרודים לא היה כלום מאותה התוגה החיצונית". (ברנר: שם: 42). ונשוב להזכיר אותו בין השאר בהמשך כרגש האופף את השני, ברגע שבו הוא מכריע בין להיות (להתאבד) או לא להיות (לא-להתאבד). אמנם אצל דוידובסקי אין זה אלא רגש בא וחולף, ואילו אצל אברמזון הוא עז יותר ומתמיד יותר. קרבה עמוקה ומהותית יותר בין אברמזון לדוידובסקי מתגלה דווקא באותם תחומים שבהם ניכרים הניגודים שביניהם. מבחינת עמדתו המחשבתית הבסיסית של דוידובסקי, אין קושי לראות בו גילום, החצנה ממש, של מרכיב קוטבי מרכזי בתוך הניגודים הפנימיים בנפשו של אברמזון, מרכיב הנמצא ופועל שם ממילא. (יאיר, קדר: 2004: 43). נסיון ההתאבדות של אברמזון מתרחש באפלה גמורה. אזכורה של האפלה הזאת, במלים שונות, חוזר מדי פעם, מחלק את הטקסט ואת הסצנה לקטעים, מפסיק לרגעים את הלך מחשבותיו של הגיבור כשהוא מורה מן הסתם על הסחות דעת חוזרות שלו, המופנות אל הסביבה החיצונית. אבל לחשכה מוחלטת זו לגווניה-חשכה חיצונית נבלעת בחשכה פנימית, חשכה קונקרטית מתמזגת בחשכה נצחית, חשכת אין סוף, תהום של מעלה בתהום של מטה-גם פוטנציות סמליות. האופל המוחלט הזה הוא ניגודו הברור של האור, החיצוני והפנימי, המלווה את התאבדותו של אוריאל. (יצחק, בקון: 1977: 76). "בימים האלה, מאז אברמזון היה בבית, כאשר חוה הייתה שם. היו לו כמה נסיונות להתאבד. אך למה הוא רוצה לכך? האם יש שם דברים שאינם אנו יודעים? האם יש דבר בינה ובין חוה? איך היתה התיחסותו עם החברים שלו? ואיך אנו יודעים מה קרה לו? ולמה מחליט הוא להתאבד?". (ברנר: שם: 54).

לצד אוריאל וכנגדו: מעמד ראשון על הגשר

הרהורי של אברמזון בשבח האינטגרטיבי והאותנטיות של דוידובסקי אינם עולים במוחו באופן סתמי או מקרי, אלא בהקשר אישי מובהק, בתוך מצב עניינים פנימי וחיצוני נואש, התואם אמנם מאין כמוהו למחשבת דוידובסקי. אם "הנצחון" הזמני על מחשבה זו מופיעה בתוך סיטואציה, שלב בעלילה, הנראית בעיקרה כסיטואציה של יצירה ותקווה, דברי השבח לאישיותו של אוריאל עולים בסיטואציה של כישלון, שבה מתבדות כל תקוותיו האישיות והציבוריות בהווה ולעתיד, ושוב ושוב הוא נוכח בחומרתה של המצוקה האנושית והיהודית הכללית שמסביב לו- החלטתו של אברמזון להתאבד, הנובעת מן הגורמים הללו, כמשמע מן ההקשר, מנומקת כאן במפורש על ידי הפחד של אברמזון מהטירוף שאת קרבתו הוא חש יותר ויותר. (יצחק: שם: 78-79). כמובן, גם טירוף זה עשוי להיתפס בין השאר כתגופה לאותם גורמים וכביטוי לסתירה המתחדרת בין חלומותיו של אברמזון (עולמו הפנימי) ובין המציאות הריאלית המקיפה אותו. הנוכחות המיידית והמאיימת של הטירוף מתגלה כאן כך: "ובתוך כדי רגע הוברר לו הדבר, בהירות נראה, לבנה, קפואה, נקבה את מצחו, בפיו נהיה גועל מרירות, ובכן, הנה סוף הדבר, אותו הדבר שניצוץ בו, בו, באברמזון, כבר, כבר, כבר...". (ברנר: שם: 72).

ואכן, לאחר שעות אחדות שבהן מצליח אברמזון, לפחות לכאורה, לשמור על שפיותו, להיענות לכל שואליו לכל שואליו ואף לצאת בשלום, אמנם בקושי מסוים, משיחתו עם מעסיקו, הרי למשמע קול השעון המשמיע שבע: "אמר אברמזון אל נפשו, כי כבר באה העת לעשות מעשה, גזירה שמא יאחר.. כלומר-שמא הטירוף יקדים אותו". (ברנר: שם: 76). הוא סוגר את ארון הספרים שעה לפני המועד הקבוע, אבל נשאר לשבת לבדו עוד שעה. מכבה את המנורה ויוצא אל הלילה האפל והלח, צועד צעדים מהירים אחדים אל ביתו, ולאחר מכן כנזכר, הוא שב על עקבותיו ומתייצב על הגשר ממנו הוא מתעתד לקפוץ אל מי הנהר, שם הוא מתכנן למצוא את מותו. הטקסט המתאר את סצנת "אי-ההתאבדות", או "המעמד על הגשר", כמו שכינהו מבקרים ופרשנים שנדרשו לו, הוא טקסט קשה ועתיר משמעויות, מבע של מספר הצמוד לתודעתו של גיבור הנתון, לאורך כל הסצנה, בבחינה עצמית מתמדת, אבל ספק אם הוא מבין את המתרחש בו. ברנר שביקש למסור כאן במהימנות, בפרטנות ובאובייקטיביות את התמורה הנפשית שגרמה לשינוי בהחלטתו של אברמזון להתאבד, כמו את הדרך שבה התמורה הזאת מתרחשת, עשה זאת בכפיפות למגמות תימאטיות ופואטיות ברורות: כדי שהמהפך הזה לא יהיה "שקוף" הוא ייצג אותו במשולב באמצעות מסמנים חזותיים פיסיים, רגשיים והגותיים, אבל לא איפשר לאף אחד מסוגי המסמנים הללו לגבור על אחרים, ובמיוחד נמנע מלתאר

את התמורה הזאת כמהלך מחשבתי מסודר ומלנמק אותה באופן הגיוני. הוא גם לא נתן בידי הקורא תשובה מפורשת או חד-משמעית קלה לשאלה מדוע חזר בו הגיבור מכוונתו לשים קץ לחייו. (יצחק: שם: 82-83). "אוריאל מימינו, מפיסטופל משמלו, לוציפר מלפניו, שכינת אל מאחוריו... ועל ראשו? ועל ראשו... הוא התייצב על הגשר ויבט המימה. חשכה." (ברנר: שם: 77). ברנר דאג לכך שלא תהיה להפך הזה משמעות חיובית ברורה או לקח חד-משמעי כלשהו, ובוודאי לא הקל על מי שיבקש לנצל אותו לצורך ניסוח איוז אמת אוניברסאלית כללית. את המחשבות הלא-מקושרות לכאורה מתוך ה"מונולוג הפנימי" של אברמזון. את בניית הקשר האסוציאטיבי בין המחשבות הללו הטיל ברנר על הקורא. לפי שזה ינסה לפרש את משמעותם של דברים, אמור הוא לשחזר מהלכים בלתי-מידעים או מודעים למחצה, שבאמצעותם ניתן לנמק את עצם הופעתם. כך למשל ייתפסו המשפטים העולים ראשונים במחשבת אברמזון, כחלק ממהלך אסוציאטיבי שיסודו בזיהוי הישן של "מוות" עם "שינה". (נתן, ליביד: 2005: 48-49). באמצעות הזיהוי הזה, עשוי אברמזון להרגיע את פחדיו, כשהוא נזכר במטפורה המנחמת עתירת המסורת ורבת היוחסין, לפיה אין המוות אלא שינה גדולה אחרונה. "למות", "לישן" מהרהר כידוע המלט במונולוג המפורסם מתוך המחזה השייקספירי הקרוי בשמו, שהיה מצוי תמיד בין שאר טרגדיות שייקספיר על שולחנו של דוידובסקי. מחשבת רגע מנחמת או מרכבת זו היא מן הסתם שמביאה עימה ברגע זה של "להיות או לא להיות", את זכרון התפילה התמימה, קריאת שמע על המיטה, שהיה אברמזון חוזר עליה בילדותו, ככל ילד יהודי, שלוש פעמים. (שם: 51-52).

"ועל ראשו? ועל ראשו... מביאה את התשובה ההתבוננות במי הנהר. במקום הזה, שעליו אמורה הייתה לסוכך הנוכחות האימהית האלוהית, מצוי עתה חושך, עומק אין קץ". (ברנר: שם: 81). אבל החומרים הממלאים את התבנית, אלה היוצרים את הפרודיה האכזרית, המרה, והציונית, על קטע ידוע זה, שייכים כמובן לרגע הנוכח. במקום מיכאל וגבריאל מלאכי השרת השומרים מתפילת הילדות התמימה, ילוו אותו עתה לגורלו מפיסטופל-השטן המדיח-משמאלו, לוציפר, מלאך האור שמרד באלוהים והורד לשאול-לפניו, כמורה לו את הדרך, ומימינו עם כל המשמעויות הנלוות של "מין" ושל "לעמוד לימינו"-אוריאל. במסגרת האסוציאטיבית שאנו דנים בה כאן אין קושי להבין מדוע אוריאל הוא השם היחיד מן התפילה המסורתית שנשאר כאן במקומו: הכינוי "אוריאל"-מכוון מן הסתם לאוריאל דוידובסקי, ששמו מתקשר באופן טבעי למחשבת התאבדות ולמעשה התאבדות. בסיטואציה הזאת אוריאל הוא הדמות היחידה שזכרה עשוי לעמוד לימינו בשעה הקשה. אבל דמותו של דוידובסקי היא תמיד דו-משמעית וכל היבט שבה גורר אחריו את היפוכיו ואת כפיליו הדו-משמעיים. (נורית, גוברין: 1985: 77-78). "הוא עושה את הרע ואת הטוב רוצה... חשכה, עומק אין קץ.. דממה ושחור אפל היו מסביב". (ברנר: שם: 88). זה האיש המגלם בעולמו של אברמזון את השלילה המוחלטת ונקרא אוריאל. במבט לאחור מועלה כאן כביכול דוידובסקי לדרגת מלאך, מלאך המוות שכולו עיניים. השינוי הבולט ביותר בפרודיה של אברמזון על התפילה הוא שינוי מקומה של השכינה. זו שאמורה להיות חופפת ומגינה מעל לראשו של המתפלל, מסולקת עתה אל "אחוריו". שני מובנים אפשריים לסילוק הזה. במובן הדתי, כבר מזמן נטש אברמזון את השכינה, אבל במובן עמוק יותר. ביטוי המסמן, כמו שנראה מיד, דווקא את תמצית אמונתו היהודית-החילונית של אברמזון-סילוק השכינה פירושו התנכרות להיבט יהודי מרכזי בהוויתו. על השאלה העולה מתוך התבנית-מה יהא על המקום שנשאר ריק, מקומה של השכינה בתפילה המסורתית. (רשיד, עלי: 2016: 87). "האלוהים הנסתרים, האלוהים אשר יראנו האדם וחי, רק הוא נשאר בלבנו ואלי יעבוד.. הוא התייצב על הגשרויבט המימה. חשכה. על ראשו עומק אין קץ?". (ברנר: שם: 88). האלוהים אשר יראנו האדם וחי, רק הוא נשאר בלבנו. אם נדמה לנו שההחלטה של אברמזון להמית את עצמו הייתה נחרצת, הרי הניסיון הקונקרטי לממש אותה חותר תחתיה, אפלה וכאוס שבנפש מכריעים את בהירות התבונה והתלטינות, מה שנתפס כאור מתגלה כחשכה גמורה ומי שדמות מלאך לו נחשף כשטן, המונחים כאן נזילים כמובן והפיכים וקשה לטעון כנגד מי שיאמר שהאפלה שבנפש היא אור ובהירות התבונה מחשיכה. הדבר היחיד שברור הוא שידם של החיים הממשותם הולכת וגוברת על ההחלטה המופשטת. (יצחק: שם: 92).

"שחורים היו השמים ממעל ושחורים היו המים מתחת. כל גופו התגעש וינשא מעבר למעקה הגשר—וגעגועים כמוסים ורכים השתזרו פתאום בקרבו. הוא נקפא וגלי הנהר ועדו. וכאלה הגלים". (ברנר: שם: 93).

הממד האידיולוגי של המוות במסביב לנקודה

כמו לכל אורך הרומן, גם בתוך התמונה הדרמטית שאנו דנים בה, חודרים ההקשרים הפסיכולוגיים (האישיים, האידיאולוגיים, הלאומיים) והקיומיים (המצב האנושי בכלל), זה לתוך זה. כדרכנו ננסה לנמק את צירוף הדברים כאן בזיקה למהלך אסוציאציות אפשרי המתרחש בנפשו של הגיבור. מלכתחילה מופיעה "תועלת יעקב" במחשבתו של אברמזון בתוך מבנה מחשבתי המבוסס על ניגוד מושגי-טופוגרפי מטפורי: הפנימי-בלבו-כניגודו של החיצוני, אפילו הקוסמי-שמים המשתקפים במים. (יצחק: שם: 99).

"דממה ושחור אפל היו מסביב. קול צעדים רכים וקטנים. כצעדי אשה תועה, נשמעו מרחוק, מרחוק. רצי המים פיזו, נחפזו, העלו קצף, הלבנינו-פה העומד חורו". (ברנר: שם: 93). לאחר מכן כניגוד רגשי-ערכי, בין תועלת יעקב-חולשתו של האיש יעקב (כזכרון, זה שמו הפרטי של אברמזון) והחולשה היהודית (יהודיות בדרך כלל) המזוהה על חולשה זו-ובין (עומק אין קץ) הקורא לו להצטרף אליו, בין המחשבה הנעלה של הקץ (מעל ראשו) ובין רגשות של השפלה ופחד (בלבו). (תועלת יעקב) עשויה לסמן כאן את כל מה שמתקומם באברמזון כנגד אותה חשכת אין קץ (רעיון המוות) בשמה של היאחזות בכל חיים ובכל מחיר. אם (עומק אין קץ) מסמן עניין נשגב, מה לתועלת יעקב העלובה ולשגב זה. המלים הללו הממירות את המלה הפשוטה (חשכה) בצירוף גבוה שהוראתו (עומק אין קץ) ומזהות את המוות כאין סוף או כפתח לאין סוף, עולות בקנה אחד עם העולם הלשוני הקשור לאוריאל דוידובסקי. גם סימן העם היהודי במונח כמו (תועלת יעקב) תואם את השקפתו של דוידובסקי על היהדות. (דניאל, יצחק: 2008: 89-90). "לחזהו הסוער ולידיו החזקות אשר יתמו עמו. רחמיו נתעוררו לכל נדנודי האויר, לכל הדוממים, לזה הגשר, אשר כל זה יאבד ולא יהיה, כאשר לא יהיה הוא עובד". (ברנר: שם: 96). ובנוסף אחר, מה לאדם שבלבו מכרסמת תועלת יעקב ולמעשה הירואי מסקני מן הסוג שאברמזון חושב שהוא עומד לבצע. שהרי (תועלת יעקב) זו, גם לפי אברמזון, איננה מסוגלת למעשים אמיצים, היא הממשיכה לחיות בכל תנאי, גם במצבים המשפילים ביותר, גם כשהכל מורה שחיים כאלה עדיף לחדול מהם. אבל המהלך האסוציאטיבי נמשך, מהגובה

המליצי של (עומק אין קץ) אל המציאות כפשוטה שהיא היפוכו (הלא בא קץ). בעוד המתח שבין הכרעת ההתאבדות, ובין ההתנגדות הרגשית המתעוררת כלפיה בתוך הגוף ועוצרת את תנועתו הולך וגובר, מתהפך המהלך האסוציאטיבי וגורלה של האומה נעשה דווקא נימוק מצדיק למעשה ההתאבדות: אם האומה – (היא גוועת) – ישמש את אברמזון שעות ספורות לאחר מכן דווקא כנימוק להמשך החיים, נראה שבעומק, הבלתי מודע עדיין לגיבור, הולכת ומתגבשת ההכרעה שכנגד. (דניאל: שם: 100-101). "ובכן מת אתה, אוריאל, מתוך אור? עיני דלו לפניו- מתוך אור? מתוך בהירות יתירה ולא בחקירת שיניים? אוריאל, אני איני ירא משגעון. שומע אתה?". (ברנר: שם: 101). בסגמנטים שעסקנו בהם עד כאן, התקיים איזון מסוים בין מחשבת הגיבור המפורשת, התומכת בהחלטה הראשונית שלו, ובין היבטים של קליטת החושים והשתמעויות בלתי מודעות של המונולוג הפנימי המוליכים אל ביטולה של אותה החלטה, גם בלטה בהם יותר הנטייה הראשונה, מכאן ואילך מיוצג בטקסט מהלך אחר, מנוגד לראשון, זה המכריע את הכף באופן סופי- אברמזון לא יבצע את החלטתו. כבר במובאה הקודמת עשוי להיתפס הנהר, זו המצולה החשכה שבתוכה מבקש הגיבור לטבוע, גם כסמל של זרם החיים (רעד גלי הנהר מקביל לרעד הגעגועים העולים בתוך גופו הקפוא), במובנה שאנו דנים בה כאן נשזר בדינמיקה החיונית של מי הנהר גם יסוד אנושי מרכזי- (קול צעדים רכים וקטנים. כצעדי אשה תועה). (ג'אסס, עדנאן: 2017: 8). האידיאולוגיה הקטנה הזאת משמשת לאברמזון כמין קרש קפיצה לדלג באמצעותו, בלי שים לב לתחום האישית והאנושית המבדילה, מן הסימפאטיה לדוידובסקי הצעיר, הנלהב ומלא הרגש, אל מחשבת גורלו שלו עצמו ואל החלטות מרחיקות לכת הנובעות לכאורה ממחשבה זו: "אז נגרה ובאה בלבו פתאום מחשבה חדשה, והוא עצמו, אברמזון, הוא בעצמו למה יאבד את דרכו בחיים? עד מתי? עד מתי יפסח הוא על שתי הסעיפים? עד מתי לא יתנער לגמרי מעפר בית העולם? (ברנר: שם: 110). מן ההקבלות ישירות, ניגודיות, דו-כיוונית, מפורשות, מרומזות ומטאפוריות כאחד, שבין מעמד זה של המרה אידיאולוגית ובין מעמד אי-ההתאבדות, מדגיש אברמזון עצמו, ומסיבות מובנות, את הניגודיות שביניהן, על רקע הצד החיצוני השווה שבין שני האירועים- הזמן המקביל (שעת הלילה) והמקום הזהה (הגשר) שבו התקבלו שתי ההחלטות-הוא מבחין בין (הדבר) שלא הצליח להוציא אל הפועל במעמד הראשון ובין הדבר ש (הלילה יוצא). פירוש הדבר היה מוות ואילו הלילה חיה יחיה! פירוש הדבר היה ביטול עצמי גמור. (בעז, שם: 231). "שפתי אברמזון הצרובות היו פתוחות למחצה. כולו, תמיה, פניו להבים. לא, לא, לא, הוא צריך לעשות את הדבר תיכף ומיד, הוא צריך להתגבר על חולשתו ולגלם את כוח רצונו. לכאן או לכאן". (ברנר: שם: 111).

אברמזון: בין אמת המוות לחידת החיים

את העימות הפנימי הזה שבין מחשבת המוות של דוידובסקי ובין תפיסת החיים של אברמזון, עימות שאולי לא ניתן להכריע אותו באופן סופי, אי אפשר לתאר אלא בזיקה לקירבה הבסיסית שביניהם. הקירבה הזאת איננה רק קירבה סמלית-אברמזון מתגורר בחדרו של אוריאל ותופס את מקומו בבית משפחתו, ואיננה מתגלה רק כדמיון פסי ביניהם, באהבה הגדולה שבלבו של אברמזון כלפי אוריאל, או בהערצה שהוא רוחש לתכונותיו הרוחניות. למרות שדוידובסקי נמנה לדעת אברמזון (בין העומדים מסביב לחיים כמסתכלים גרידא), ואברמזון הוא מן המעורבים בהם, מאלה (המבקשים להרחיב את החיים, להעלותם, להיות מיוצריהם). (שם: 217). "בימים האלה, מאז בא אברמזון מצועד, ביחוד בשעות שלא התעסק בעבודתו הספרותית, יש שהיה מעמד-נפש אחד בא ומחרידו. מעמד-הנפש הזה דומה היה במקצת לזה שחש לפני שנה". (ברנר: שם: 103). הרי גם האחרון איננו חש את עצמו מעורה בהם באמת, יודע שהוא בעצם אדם בודד ומבודד בעירו. בעומק הדברים גם דוידובסקי וגם אברמזון הם יחידים ובודדים בחברתם, שונים מכל האחרים, עצמאיים וייחודיים במחשבתם, ואין פלא על כן שבעלי הביטחון האידיאולוגי מאפיינים אותם באותה צורה ובאותה שטיחות. הנה, בזה אחר זה, מה שהם אומרים על דוידובסקי: "חברשטיין, מנהיג חבורת הבונדיסטים, אומר: אנשים כאלה הם פרי מצב התעשייה ברוסיה: ה (טמפ) של התעשייה הקאפיטאליסטית ברוסיה אינו עוד בכל סערותו ובכל הדרו, כבמערב אירופה". (ברנר: שם: 103). מבחינת האיכויות האישיות של דוידובסקי, האותנטיות, האינטגריטי של אופיו, נאמנותו הבלתי מעורערת לעצמיותו ולדעותיו- מגלם דוידובסקי, על דרך הניגוד, את אותם דברים שאברמזון היה רוצה לזכות בהם. דברים אלה, שהוא, לפי תפיסתו, לא זכה להם, משמשים לו משאת נפש ומכוחם הוא שב ומשווה את עצמו אל ידידו, שב ורואה עצמו פחות ערך ביחס אליו. גם כאשר הוא מנצח בקרבו את השקפת העולם של דוידובסקי, אין הוא חדל מלשאוף להיות אדם כמוהו. (עדה, צמח: 1984: 47). אפתח בזיקה הרעיונית שביניהם. אותם הדברים שמעמיד דוידובסקי כמסקנה של חשיבה פילוסופית או של הסתכלות פילוסופית על החיים מנסח אברמזון, באופן בלתי תלוי, כתחושה המבקיעה מדי פעם מן העומק אל (שטח) החיים, מאפסת את הכוונות, את החשבונות ואת המעשים. כך, בתוך תוכה של הרגשת התעלות, כשנדמה לו שתוכניותיו עומדות להתממש והוא מהרהר באופטימיות רבה על סוכווי התגשמותו, הוא נזכר באירוע קודם בחייו-שחרורו מן הגיוס לצבא-בחלומותיו אז על האושר שעתיד לפקוד אותו אם וכאשר אכן ישתחרר מן הצבא, ובמצבו הנפשי לאחר שמשאלת הלב ההיא אכן התגשמה: "מין דבר מוגה היה בו: לפני זה היה עסוק רק באושר חופשתו: נדמה לו, כי אם יעלה בידו להשתחרר, שוב אין צורך לו בשום דבר, אף רגע אחד מהוויתו לא ילך אז לאיבוד, חייו יהיו אז מלאים ושלמים עד המדרגה היותר עליונה. ואחר-כך, כשהשתחרר, אחרי עבוד שעת החדוה הראשונה, לחוש את עצמו כפשי לעשות הכל, בא אותו הדבר המעצבי". (ברנר: שם: 121-122). אברמזון אמנם מדחיק את המשבות הללו, (הספינה נטרפה בים), ומסלק אותן כביכול מפני השטח של תודעתו ושל פעילותו. הקלות, כמעט קלות ראש, שבה הוא עושה זאת, ניכרת למשל במחשבות האופטימיות שבתוכן הוא שיקע מיד לאחר אזכורו של אותו (מכאוב אין קץ), ובפעילות שהוא מבצע סמוך לכך. מן המובאה דלעיל ברורה מכל מקום ההסכמה העקרונית עם תפיסתו של דוידובסקי, לפיה שום אירוע חיצוני, משמח ככל שלא יהיה, אינו עשוי לשנות את סדר העולם או את סדר הנפש. אירועים, אידיאולוגיה, פעילויות ומעשים אין להם סיכוי לשנות את טיבם. התכניות, המשאלות והחלומות לחוד, החיים, כמו שהם, האסון האורב בעומק, לחוד. (עדה: שם: 49-50). "עתה היתה הנקודה: מה יהיה? העת עוברת, הימים נמשכים, הוא חי, עולם נוהג, אשר היתה אצלו חוה בלומין ויצאה והלכה לה, הועמדה הנקודה באופן יותר חודר, טושטשה לרגעים, חזרה ונעורה והסבה מכאוב אין קץ". (ברנר: שם: 105). הבלחת רגע של אמיתות עומק קיומיות קשות בתוך זרם של שאיפות ומעשים ושל מחשבות שכנגד, היא סימפטומטית לחייו ולאישיותו של אברמזון. שלא כמו דוידובסקי הנתפס לנו כעקרי

במחשבתו הקיומית מרגע הופעתו ברומן ועד שהוא מממש אותה בהתאבדותו, אברמזון מסרב בדרך כלל לקבל את דינה של מחשבה זו, או מבחינתו, של הרגשת עומק זו, ולאורך כל היצירה הוא שב ונאבק בה בדרכים שונות וברמות שונות של הפשטה. גם כאשר ברור לו שכלו סיכויי להגשים את משאלותיו ולהעניק משמעות לחייו הוא מתקשה להיכנע לאמת של דוידובסקי, וגם כאשר הוא נכנע לה, כניעה זו מסתברת בסופו של דבר כזמנית. (בהק, דניה: 2009: 133-134). "מה מאושר הוא, הקריאה והקדושה לחי עולמים! האה, ראשו אינו כואב, ראשו אינו כואב, עיניו טהורות ונוצצות (מאירות בתורה הקדושה), חפשי הוא עתה מחיצוניות רבוקה ומכל השתעבדות. כולו נושם ונוהר וצחוק רענן ורם משתפך מפיו, (אני נהר המטהר כל מיני כתמים)". (ברנר: שם: 106). אחת הדוגמאות המובהקות למאבק המתחולל בנפשו של אברמזון עם דוידובסקי שבתוכו. ראשיתו של התיאור אקסטזה כבירה של יצירה ושל התגדלות פנימית, אמצעות-פלישה של יסודות מן המציאות המקיפה אותו, המוליכים לייאוש ולשלילה ולהתמודדות מחשבתית עם אותו יאוש ועם דוידובסקי כמייצגו, וסופו-חזרה להתלהבות היצירה שקדמה לאותה פלישה מייאשת. (בהק: שם: 136). "עולה על לבו פתגמו של אותו צדיק. ופתאום, באמצע המחול שיחוללו כל נימי נשמתו, נפסקת השמחה. עגלות טעונות משא ובני אדם כפופים נושאי סבל חולפים לנגד עיניו ברחוב, והיא, והיא, והיא". (ברנר: שם: 106). מראה הממחיש את סבלם של אנשים עובדים הוא שעוקר תחילה את אברמזון מתוך התלהבות היצירה, תחושת הסיפוק והרוממות העצמית. למראה הזה מצטרפת בדרך האסוציאציה, המחשבה על חוה, הן בזיקה לאותו סבל (האידיאולוגיה הסוציאליסטית שהיא דוגלת בה), אבל גם בזיקה כללית לדברים שאינם (מסתדרים) בעולמו ומתנכלים לכל חלומותיו. (בהק: שם: 139). "אברמזון התעורר ויחזק בפאת זקנו וינער בלורית שער ראשו המגודלה פרע, כאילו נתכוון להסיר מעליו אבק המחשבה המעיקה, שנתגנבה לתוכו ועשתה התירה בנשמתו. לא! אם נבזים הם האופטימיסטים הרשמיים ובעלי התיאודיציה שאומנותם בכך" (ברנר: שם: 107). אבל המאבק בין שני הקטבים בנפשו של אברמזון, מוכרע בשלב זה רק באופן זמני. המתח שבין קדחת האש האוכלת את כל גופו ובין צלילות דעתו וידו הבטוחה, מעיד על כך, כמו הכאב שגורם לו סלסולם של הילדים המושכים, בצירוף של מצוות מורים מלומדה ותום לב בתוך מצוקת היום-יום שלהם, את המלה (חפץ) שווקא. אל המשכו של המאבק הזה ואל הכרעתו-לא-הכרעה אשוב בפרק הבא. (עדה: שם: 56). "אוריאל שהיה לבדו, ושאלה היתה אז: היתכן כי זה האיש, אשר רק כעין צל של מיסטיית פרוש על נשמתו הכבירה וכל אידאה-פיקס אין לו ורוחו לרוב נכון בקרבו-היתכן כי יחיה עוד שנה תמימה? זה האיש אשר דבר לא נכחד ממנו". (ברנר: שם: 110). בינתיים אזכיר שוב שעוצמת משיכתו של דוידובסקי על אברמזון איננה רק תוצאה של השקפת העולם שלו, הפועלת על אברמזון ומפעילה אותו, הן כשלעצמה והן במאבק שכנגד שהיא מעוררת, אלא גם תוצאה של הכוח שמפעילה עליו אישיותו של אוריאל הנתפסת לו כשמלה ואותנטית עד בלי די. והנה דוגמה מובהקת לעניין זה, משלב מאוחר יותר בעלילה. בתוך המשבר ההולך ומקיף אותו מכל הצדדים, זה העתיד להביא אותו אל סף ההתאבדות. (יצחק, שמחה: 2012: 124). "הוא למעלה ממנה, ולבו מלא חמלה כים, אשר עינו ראתה אותו העולם שאמר ליצור לעצמו ויקרב אל ריקות אין-סוף, זה האיש, זה האיש, הייתכן כי יאריך הוויתו עוד שנה תמימה? היתכן? זה הנזיר, אשר כל סגולותיו של בן-מלך היו רק מחזקות את בדידותו, אשר יחוד אופיו ואופי חייו אינם משתנים". (ברנר: שם: 115).

התמונה הדרמטית למוות הגבור

יש מבקרים שדנו בפירוט זה או אחר משאלת התאבדותו של הגיבור, וגם כן מעמד האי-התאבדות של אברמזון, ולא שמו לבם לקיומו של מעמד נוסף ברומן. מעמד התמונה הדרמטית של המוות, לכאורה אין קשר בין שתי הסצנות הללו, לא מבחינת עניין ולא מבחינת חשיבותן. מבחינת העניין הרי במעמד הראשון מבקש הגיבור להכריע הלכה למעשה ועל פי נסיבות חייו בעימות העקרוני-קיומי שבין אמת המוות, ובין חידת החיים. גם אם אין הכרעה עקרונית כוללת, ועל פי נתוני הפתיחה של הדילמה גם לא תיתכן כזאת, הנה ההכרעה הקיומית-אישית ברורה היא. במעמד השני הגיבור מכריע בעימות, שהוא, לפחות לכאורה, עימות אידיאולוגי-דרמטי: הוא נוטש את רעיונותיו היהודיים-ציוניים ואת כתיבתו הקשורה להם ומצטרף לקבוצה הסוציאליסטית המתבוללת, שלפי האידיאולוגיה שלה גאולתה של רוסיה קודמת לגאולת העם היהודי וגם ערובה לה. (יצחק, שמחה: שם: 134-135). "אדם זו ששאלת האומה אין לו וקולטורת המדינה, שהוא חושבה לשלו, מספקת אותו סיפוק גמור, כלום נופל הוא משאר בני אדם? תהי (רוסית צחה) ! מה בכך? על צד האמת היהודים הלא לא יצאו מפה. כאן התחנה האחרונה. רבים ימלטו על נפשם, אך הרוב ישאר וכאן עליהם לחיות". (ברנר: שם: 114). מבחינת החשיבות נראה כמובן שאין להשוות הכרעה שעניינה חיים ומוות (להתאבד או לא להתאבד) עם הכרעה אידיאולוגית שעניינה בחירה בדרך חברתית-פוליטית. להלן אטען שברנר הצליח את שתי ההכרעות מתרחשות באופן המחייב לתפוס אותן כמשקפות זו את זו. הסימטרי והלא סימטרי מתערבבים. הציפיות אינן מוליכות לתוצאות הישירות או הניגודיות הצפויות, ותחומי המשמעות הנידונים אינם שומרים בהתמדה על זהותם הקבועה. להלן אתאר את המעמד השני על הגשר, מעמד ההמרה, אצביע על הזיקות של ניגוד ושל דמיון שבינו ובין המעמד הראשון. ואנסה לקבוע את תפקידן במבנה הכללי של הרומן ובמשמעויותיו המחשבתיות, במיוחד אלו הנוגעות לזיקות שבין אידיאולוגיה, אקסיסטנציה וזהות. (יצחק, שמחה: שם: 141-142). "אחת ממחשבותיו הצלולות שנשארו לו עוד לפליטה, התנערה אמנם ותאמר לו: יעקב בן יצחק, איזה מרחב? אובד ונידח, כלום יש לך עוד מרחב? אתה תבוא שמה אחרי כל מה שידוע לך, כתות ומרוסק, בלא אבר שלם, ומה תעשה שם? (ברנר: שם: 109). כבר עמדנו על כך שההקשרים הקיומיים וההקשרים האידיאולוגיים ברומן מסובכים זה את זה ומשלימים זה את זה. אברמזון מבקש ללכת בדרכו של דוידובסקי ולהתאבד לא רק בשל השפעתו האישית של זה וא רק משום שהוא פוחד לצאת מן הדעת, ולא רק משום שבדידתו בעולם הולכת וגוברת וכל חלומותיו האישיים-הולכים ומתבדים, אלא גם משום שהמציאות היהודית, שבתוכה ולמען תיקונה חי ופעל, נתפסת לו כמתפוררת וכנהרסת, צופה אל חיסולה הקרוב. ניסיון ההתאבדות של אברמזון הוא ביטוי לייאוש גמור בכל התחומים הללו, ומצבה של האומה בוודאי אינו האחרון שבהם. אין פלא שגם בתוך הרהוריו במעמד הראשון על הגשר וסביביו תופסת המחשבה על גורלה של האומה מקום רב. (יצחק, שמחה: שם: 144-145). "ואולם, כשהגיע לגשר, זכר אותו הנשף והדבר הוחלט, אז לא יכול להוציא את הדבר אל הפועל, והלילה יוציא. לא, לא להעמיד נגד הכוחות האיתנים העיוורים את המוות החפשי, כמו שרמז לו אז זה שנסע הנשף לנסות את מזלו החדש. לא, חיה יחיה! הוא רק יסיר את ההפכים". (ברנר: שם: 107). מבליחה בין שאר דברים כמין

טראומה שאי אפשר להיפטר ממנה, כשיבקש אברמזון למות מצא צידוק לכך בין השאר בהיותו אחד מבניה, כשהוא תופס את עצמו כמת, במשמע סמלי, הרי זה, כמשמעות, מותו כיהודי, כשהוא מחליט להישאר בחיים ולו בחיים שכמוהם כגסיסה ארוכה, הוא רואה את חייו כחלק מגוויעתה האיטית של האומה. ואף יחזק את עמדתו בהשבעה, בית אנשי הבונד שונאי הציונות המתנכרים ליהודים, לא תבוא. אבל כשם שכישלונה של אידיאולוגיה יהודית-ציונית הוליך לכאורה, בין שאר גורמים, לניסיון ההתאבדות, כך יוביל כישלונם של הנסיון הזה, או ההחלטה שלא לממש אותו, אל מה שנתפס כאידיאולוגיה המנוגדת, עד מהרה אכן יפר אברמזון את שבועתו וישוב אל בית מנדיו. (עדה: שם: 67-68). "אברמזון הרגיש כי עץ שתול עומד להיקר בקרבו. הן זה כל תוכן חייו במשך שנות עמל רבות. איככה זה יעמוד בו לבו? גוילים ואותיות נשרפים, גוילים יחכה עוד ימים אחדים? אולי מעשה זה כשהוא לעצמו אין בו צורך כלל? (ברנר: שם: 109). קריאה מדוקדקת של הטקסט בהקשריו מורה על כך ששוויון הערך, או ההקבלה בין שני המעמדים, שהם אולי סמויים יותר, הם גם חשובים יותר מן הניגודים הללו, שהם במובן מסוים ניגודי שטח, ואף הם מתוך ההקבלה הזאת הם צומחים. המסקנה הזאת עולה לא רק מההשוואה שבין שני התיאורים לבין עצמם, אלא גם מעיון ביחס שבין שניהם ברצף הכולל של הרומן. על פי כיוון הקריאה המורגל ניתן לראות במעמד האי-התאבדות הכנה למעמד ההמרה האידיאולוגי, על פי כיוון קריאה מנוגד, ניתן לראות את מעמד ההמרה כפירוש רטרופספקטיבי למעמד האי-התאבדות. (גורני, יוסף: 1971: 28-29). "וכבואם הביתה ראה שמואל דוידובסקי את יעקב אברמזון והנה הוא לוקח את חבילת כתביו ומשליכה על האח. תחית היצירה העברית בתקופתנו, מלות גדולות, ברורות, מפוזרות, האש עלה ולחכן". (ברנר: שם: 111). באופן הראשון אין קושי לבסס את התחושה שיש במעמד הראשון יסודות חזקים המכניסים את המעמד הנוכחי: ניסיון ההתאבדות, כמו שכבר רמזתי, מעוצב שם, בין השאר, כסילוק שכינה ומנומק כהזדהות עם מותה של האומה, וכבר אמרנו שקטעי הסיום של תיאור המעמד ההוא יוצרים את הרושם שאברמזון רואה עצמו כמת, למרות שמבחינה פיזית הוא יצא מניסיון ההתאבדות חי ושלם, והמוות המטפורי הזה הוא מותו כיהודי. (גורני: שם: 30).

ציונותו של ברנר במסביב לנקודה

דברנו על המונח (אידיאולוגיה) בכל שהוא נוגע לאברמזון. קריאה רטרופספקטיבית של הרומן מעידה על כך שהזיקה של אברמזון לאידיאולוגיות במובן המקובל היא אכן בעייתית מלכתחילה. כדי להבין את טיבן של נקודות הכרעה שבהן הבעייתיות הזאת מתפרצת. ראוי לבחון את הזיקה הזאת בגילויים המתונים, אם ניתן לומר ההרגליים, לאורך הרומן. על פי קני המידה של הבחורים האינטליגנטיים של העיר שכולם ראו חובה לעצמם להיפלג לקבוצות-קבוצות ושיטות חברתיות משיטות חברתיות שונות. בחורים שהתפלגות הזאת קובעת בשבילם את הזהות האידיאולוגית של האדם והיא קודמת בעיניהם בכל עניין ועניין לאישיותו ולמחשבתו העצמית. (שם: 32-33). אברמזון הוא מבחינה אידיאולוגית, כמו מכל בחינה אחרת (הפכפך), שהרי הוא עובר מחבורה אידיאולוגית אחת לאחרת, מחליף לכאורה אידיאולוגיה אחת בחברתה ונשאר בסופו של דבר זר בכל החבורות שהשתייך אליהן. אבל, הקורא יודע, שמבחינה פנימית, מהותית, איש זה איננו משתנה. בראייתו העצמאית הוא שב ובוחן תמיד כל מצב שהוא נקלע לתוכו וכל רעיון המובא לתשומת לבו ומגיב עליו לפי שיקוליו שלו. (גורני: שם: 34). "ציונות זו אינה עומדת ומתנועעת, היא חודרת למעמקים. אברמזון עצמו אומר: אני נאמן תמיד לעצמי, עתה הנני כאשר הייתה, אותו האיש עצמו. הציונות שלו, של אברמזון, אילו היו גם יודעים ומאמינים, כי בני ישראל ינוחו סוף סוף בארצות-גלויותיהם. (ברנר: שם: 112). גם כאשר הוא מבקש, כמעט בכוח, לשנות את עצמו שינוי של ממש, עם הצטרפותו האחרונה לחברות הבונדיסטים- אין הדבר עולה בידו, כמו שעוד נראה בהמשך. על פי נתוני אישיותו נולד כביכול אברמזון להיות (אדם אידיאולוגי), שהרי הוא אדם שאינו דואג דאגה של ממש לאושרו הפרטי, שאין לו אינטרסים חומריים, שאינו שואף לכבוד ולמעמד ותמיד הוא תופס את עצמו כארגו וקשור בבעיות אנושיות, חברתיות ולאומיות כלליות, וכמחויב לתיקון העולם בכל אותם תחומים. (גורני: שם: 35). את הקבוצות האידיאולוגיות שאברמזון לקח חלק בפעילותן, תיאורתי בהרחבה במקום אחר. לכולן הצטרף בתמימות והתלהבות שמהן מיהר להתפכח, ואת כולן נטש כשגילה שמטרותיהן האמיתיות אינן אלו המוצהרות, או שאין להן סיכוי להגשים את המטרות הללו. מניסיונו האישי הוא למד שהדוקטרינות האידיאולוגיות שמחזיקים בהם חברי הקבוצות הללו מונעות בעדם מלראות את המציאות שאותה לכאורה הם מבקשים לשנות, והפעילות האידיאולוגית שלהם משרתת בעיקר אינטרסים אנוכיים של עצמם ושל קבוצותיהם. (עדה: שם: 81). "אז, רק אז היו מרגישים את נחיצות הציוניות. בעלי התקוות (למתן זכויות ושוויון אזרחי ליהודים בארצות הגלות, לאחר המהפכה) אמנם טועים, כמדומה, באופי הקרקע המוצק אשר מתחת לרגליהם. הם, אברמזון וחבריו, רואים אחרת מבעלי התקוות, אך באמת גם התקוות אינן כל צרי לשבר-רוחם. להם, לאברמזון ודכוותיה. (ברנר: שם: 114). לכאורה, למרות התנתקותו מן החבורות הציוניות ומן הפעילות הציונית, אברמזון הוא (ציוני), כמו שחש ומעיד עליו זלמן הצובע, הדומה לו מבחינה זו: "אם אברמזון לא ציוני-מי הוא זה ציוני", אבל, אם ציוני טיפוסי אמור להיות יהודי הפועל בראש וראשונה למען הקמת ישוב יהודי בארץ-ישראל ולמען עליה יהודים לשם, או כזה המתכוון לעלות לשם בעצמו, ספק אם אברמזון ציוני, ואם, לחלופין, ציוני טיפוסי הוא יהודי המארגן ומתארגן במפלגות ציוניות ואוסף כסף למען מטרות ציוניות, אברמזון בוודאי איננו ציוני. (עדה: שם: 82). אברמזון אמנם מקבל עליו את תפקיד הספרן בבית הספרים העברי, אבל את עבודתו שם הוא עושה כדי לקיים את עצמו ואת יורשו המיועד וכדי שיוכל בעזרת הכסף שהוא משתכר בעבודתו להגשים את חלומו הפרטי על חינוך דור יהודי צעיר לקראת תחיית תרבותית עברית המשלבת את הטוב שבמורשת היהודים עם הישגי התרבות המערבית. (אריאל, הירשפלד: 1988: 316-317). "אין איום מהרעיון כי בני ישראל לא יגאלו. ימיהם לא יתחדשו, וזכויות לא ישיגו, וזכויות הן ישיגו, ובגויים יטמעו ושארית לא תהיה להם". (ברנר: שם: 114). ציונותו הבלתי דוקטרינארית של אברמזון מתגלה בעיקר בפרספקטיבה העיקבית והמתמדת שמתוכה הוא מתבונן ודן בכל עניין ועניין, זו הפרספקטיבה של גורל העם היהודי, מהותו, עתידו וסיכויי התחדשותו. כך למשל עונה אברמזון על לגלוגי של קאצמן המתאר את הציונות כתנועה שאינה מתנועעת. "הציונות אמנם לא הכתה שורש בחיי ההמון, מפני שאינה מדברת בשם ה' ואינה מבטיחה להם. התנהגו לו לחם אלה (התנועות המתנועעות), זוהי שאלה אחרת. הציוניות שלו (של אברמזון) היא רק נטייה רוחנית עמוקה, היוצאת מן המחשבה הגדולה על דבר גורל השכינה של אומת ישראל. (ברנר: שם: 30).

(112). בתוך הטקסט הזה בולט, במקום שהקורא היה אמור לצפות לביטוי כמו (גורל אומת ישראל) או גורל האומה הישראלית, הניסוח (גורל השכינה של אומת ישראל) וזאת כפי אדם האומר במפורש שהציונות איננה מדברת בשם ה'. בשביל אברמזון ושכמותו, מסתבר, אין די בקיום של אנשים יהודים כפרטים ובקיומו הפיסי של עם יהודי, במרכז הציוניות שלו עומד קיומה של האומה כישות תרבותית-רוחנית ייחודית, ואין לדידו קיום יהודי אישי בעל זהות יהודית בלא קיומה של זהות לאומית במובן הזה. מכאן כמובן הדגש שהוא מטיל על הלשון, הספרות והתרבות העברית, מכאן חלומותיו על חינוך עברי ומכאן כתיבתו העברית. (אריאל: שם: 319-320). יש אולי להוסיף על כך שתפיסתו בכל העניינים הללו היא סינתטית וחילונית, בכל אשר יעשה הוא חותר לשילוב מיטב המסורת היהודית של כל הדורות עם ערכיה המרכזיים של התרבות המערבית, ובלשון העברית. הוויכוח שאברמזון מנהל בענין אחרון זה עם חוה בלומין הוא סימפטומאטי. (אריאל: שם: 321).

חוה מזולת ברעיון ש(פרנקל יבוא להכין קוראים עברים לאברמזון:

"מאמרי אברמזון העתידיים, היא מקווה, יהיו נכתבים רוסית! לעולם לא. לא? מדוע? האין טוב יותר לכתוב בספרות כללית? כלומר: רוסית... נו, איך שיהיה, אבל הלא אין להכחיש, שהשפעת הספר שם יותר גדולה, שהאודיטוריה (קהל הקוראים) של הספרות הרוסית יותר רחבה". (ברנר: שם: 116). אברמזון מסכים אכן שיוכל היה לכתוב דבר חשוב גם לרוסים, או לחלופין יכול היה לפרסם מאמרים על ספרות עברית ברוסיה, בעתונות העברית-רוסית שאז חוה עצמה יכלה לקרוא את דבריו: "כך הוא הענין, כך הוא הענין, ולמה אכחד? זה, אמנם, היה חשוב לי מאד. טוב, הכל טוב. ואולם השאלה בכלל מוזרה לי-התרגז אברמזון פתאום- עברי אני וכותב עברית לעברים! אם כי ההמון אינו מדבר בה. את שיח-נפשי, את מיטב רוחי. עתה הנני לאומי..לאומי, כמובן, לאמור: האומה". (ברנר: שם: 118). חוה מפסיקה את דברי אברמזון פעמיים. פעם ראשונה היא מגיבה על (עברית לעברים!). דבריה נתפסים כמובן כמייצגי חוסר הבנה בסיסי שמקורו בעיקר בדוקטרינאריות אידיאולוגיות ובדעות הקדומות הכרוכות בה, אבל גם קורא מובלע בעל דעות קדומות פרו-ציוניות אינו יכול להתעלם מכך שתשובתו של אברמזון (בעניין דבקוהו באומתי ובלשון העברית) בהקשר הזה, והוא עצמו מכיר בכך, היא לא רק תשובה שאיננה מנומקת באופן הגיוני, היא בלתי הגיונית על פי עצם ניסוחה. זוהי תשובה קיומית, הניזונה מדחף שאין לו לכאורה הסבר. (אוריאל: שם: 322). "הן בלעדיה אין מילואים לחייו. ועמה? עולה שאלה קטנה ומעפילה לצנן את הלהט אשר בנפשו. עמה חיים מלאים? חיים מלאים מיום אשר חרב בית המקדש? כן, כן.. רוב הציבור אינו יכול לעמוד בגזירה.. אבל יחיד-הציבור יעמוד, יחיד-הציבור יעמוד בה". (ברנר: שם: 119). אברמזון עצמו מהרהר לא פעם, נוסח (מה היה אילו), ב (אילו היה סופר בלשון אחרת.. אילו היה הוא באפיו ובתבונתו סופר בלשון חיה). אבל למרות שמכוח דמיונו הוא מפתח את החלום לפרטי פרטי, אף מצרף אליו את חלום האושר האישי עם חוה בלומין האהובה, ברור לו וברור לקורא, שהחלום הזה חלום שווה הוא, חלום שבעליו יכול לרצות בו, אך לא יוכל להגשים אותו, משום שגם אם אין הוא מנוגד לכישרונותיו, הוא מנוגד לטבעו. גם כשהדברים נוגעים באושרו האישי אין אברמזון מסוגל לתפוס את עצמו מחוץ להקשר היהודי. (בעז: שם: 245). "עקור יעקור משורש את תקונתו, את התקוה העולה בתוכו, למרות הכל, כזכוב טורד על הדם הקרוש בבית המקדש.. עקור יעקור משורש אותו הקול הלוחש לו, כי דיו הרגש הפשוט שבו להיות שואף אל מטרות. מיום שחרבה האפשרות, כי יעבדו במקדש אחד-נגזרה עליו לברוח, להתרחק". (ברנר: שם: 119).

ההזדהות עם הגורל היהודי וראיית עצמו, מעל לכל דבר אחר, כבעל זהות יהודית, ברורה כאן לחלוטין. אברמזון אינו רואה את עצמו כיחיד בפני עצמו אלא, ביתר עקביות וביתר שלמות, כלומר כיחיד המגלם את מצוקותיו ואת מאווייו העקרוניים והכלליים של הציבור כולו. עמדה זו המהופכת באופן דרסטי לעמדתה של חוה ושאר באי בית קאצמן, אינה עולה בקנה אחד גם עם העמדות האידיאולוגיות של אנשי החבורות הציוניות לגוניהן, עמדות שאינן בעיקרן, על פי הרומן, אלא מסכות חיצוניות למאוויים ולצרכים אנושיים שאינם ממין העניין. מן הדברים האלה האלה ברור אפוא שהמעבר מה (אידיאולוגיה) הציונית האמורה, לאידיאולוגיה של התבוללות סוציאליסטית, שאברמזון מדמה לעצמו שהוא מן המעשים שניתן לבצע אותם על ידי החלטה תבונית, אינו יכול לעלות יפה. (בעז: שם: 245-246). "שקר הדבר! בן-הגלות אינו פחדן! בן-הגלות אינו ירא מפני ריחים, בן הגלות אינו ירא מפני מלחמת-החיים, בן הגלות חזק הוא! בן הגלות יודע רק כי לא דיו הרגש אשר בני החופש (אהבה) לו יקראו". (ברנר: שם: 111). עד מהרה מתברר לקורא, כדרך שמתברר לגיבור עצמו, שיותר משמדובר כאן בחילוף אידיאולוגי מדובר כאן בחילוף מהות, בשינוי זהות, אכן יתברר שהסתלקותו של אברמזון מעבריתו כמוה לגביו כמוות רוחני-קיומי. וכשם שכל חוויתו הפיזית והרוחנית התקוממה בו כנגד ההחלטה התבונית להתאבד, כך גם אין אותה הוויה מניחה לא לקיים את ההחלטה, הנראית תבונית לא פחות, לוותר על האידיאולוגיה שלו, או ליתר דיוק, על יהודיותו. (בעז: שם: 246). "או אולי, בן יהודים ארור, עוון עמי דבק בי? אולי, כמותו, יש בי חפץ-הקיום על אף ההגיון? אולי אני מחזיק בזה רק מראה מפני הרמז (הטירוף המאיים)? אולי הנני פה רק מפחד הנבזה להודות כי כבר תמה ונשלמה השירה (שאינו יותר טעם לחיי, שכל הדברים שלמענים חייית מתבררים כחסרי ערך)". (ברנר: שם: 113). לפי הבנה ספציפית, מודרנית יותר, של מושג האידיאולוגיה, הרי הוא חל דווקא על הדברים שאינם מפורשים, רעיונות, מושגים, מיתוסים ודימויים שבאמצעותם מקיימים בני אדם את יחסיהם המדומיינים עם התנאים הריאליים של קיומם. במלים אחרות, הכל בתרבות הוא אידיאולוגיה. מנקודת ראות זו, כל טקסט, ובוודאי טקסט אנטי-אידיאולוגי, מייצג אידיאולוגיה שניתן לייחס אותה למחברו. ניתוח האידיאולוגיה של ברנר המובלעת במסביב לנקודה וניסוחה. גיבורו הראשי של הרומן, שהמחבר המובלע מזדהה עמו בעניין זה, גיבור הנתפס לעצמו ולקורא כיחיד הציבור. באקזיסטנציאליזם של ברנר משמשים מושגים לאומיים-תרבותיים, ויהי הדבר מפתיע ככל שיהיה. מצד אחר, מושגים אירציונאליים כמו אותנטיות, דחף החיים וכיוצא בהם ממלאים תפקיד חשוב בתפיסתו הלאומית. (בעז: שם: 247).

בסוף הדבר: מסביב לנקודה הוא רומנו המובהק של ברנר, ובו אנו רואים את יכולתו הספרותית של הסופר היהודי, וגם כן אנו רואים את מחשבתו הציונית דרך שורות הרומן. ובשאלת הפילוסופיה של המוות, ברנר נצל את המונח הזה כדי שיהיה אמצע חשוב להעביר את המסרים שלו כלפי קוראיו. מסביב לנקודה הוא רומן אנטי-אידיאולוגי, רומן שנידונות בו לכף חובה אידיאולוגיות באשר הן

אידאולוגיות, ובלא קשר לתוכנן הספציפי, ולצורך בירור וביצוע הדין הזה מנוצל בו מגוון עשיר של טכניקות סיפוריות. ברנר השתמש באידאולוגיה על פי המשמע הכללי והנייטרלי ביותר של המושג- מכלול של ערכים, אמונות ודעות המצטרפים להשקפת עולם מפורשת ומנוסחת שאמורה לכוון את פעילותה של קבוצה חברתית כלפי נסיבות קיומה. ברנר ברומנו זה, השתמש בסימנטיקה, וביחוד בשאלת המוות. הוא רונה להביר את מחשבתו ומטרותיו הציוניות. מוות הגבור הוא השקפת אור על רעיונותיו של הסופר: מושג המות הוא רמיזה למוות היהודי, וביחוד הצעיר היהודי בשביל מטרותו הקדושה שהיא הקמת מדינה לו ולעמו (העם היהודי). דבר אחר שהוא: ברנר קרא להחיות את השפה העברית, דרך טקסטים רבים שברומנו **מסביב לנקודה**. ברנר היה בעל תעמולה לעלייה לארץ ישראל היעודה דרך רומנו הזה.

המסקנות:

1. המאורעות שהתרחשו ברומן מסביב לנקודה, הם גורמים וכביטוי לסתירה המתחדרת בין חלומותיו של הגבור (עולמו הפנימי) ובין המציאות הריאלית המקיפה אותו.
2. ברנר בקש למסור במהימנות, בפרטנות ובאובייקטיביות את התמורה הנפשית שלו, דרך העלילה של הרומן. הוא משקיף את דמותו האמיתית דרך הגבור שמחליט להתאבד.
3. כמו לכל אורך הרומן, גם בתוך התמונה הדרמטית שאנו דנים בה, חודרים ההקשרים הפסיכולוגיים (האישיים, האידאולוגיים, הלאומיים) והקיומיים (המצב האנושי בכלל), זה לתוך זה.
4. הבלחת רגע של אמיתות עומק קיומיות קשות בתוך זרם של שאיפות ומעשים ושל מחשבות שכנגד, היא סימפטומטית לחייו ולאישיותו של הגבור.
5. ניסיון הגבור להתאבדות, מעוצב שם, בין השאר, כסילוק שכינה ומנומק כהזדהות עם מותה של (האומה), לפי דעתו של הסופר. והגבור רואה עצמו כמת, למרות שמבחינה פיזית הוא יצא מניסיון ההתאבדות חי ושלם, והמוות המטפורי הזה הוא מותו כיהודי.
6. מסביב לנקודה הוא רומנו המובהק של ברנר, ובו אנו רואים את יכולתו הספרותית של הסופר היהודי, וגם כן אנו רואים את מחשבתו הציונית דרך שורות הרומן. ובשאלת הפילוסופיה של המוות, ברנר נצל את המונח הזה כדי שיהיה אמצע חשוב להעביר את המסרים שלו כלפי קוראיו.
7. ברנר ברומנו זה, השתמש בסימנטיקה, וביחוד בשאלת המוות. הוא רונה להביר את מחשבתו ומטרותיו הציוניות. מוות הגבור הוא השקפת אור על רעיונותיו של הסופר: מושג המות הוא רמיזה למוות היהודי, וביחוד הצעיר היהודי בשביל מטרותו הקדושה שהיא הקמת מדינה לו ולעמו (העם היהודי).
8. ברנר קרא להחיות את השפה העברית, דרך טקסטים רבים שברומנו מסביב לנקודה. ברנר היה בעל תעמולה לעלייה לארץ ישראל היעודה דרך רומנו הזה.

המקורות:

1. אריאל, הירשפלד. אחרית דבר: מסביב לנקודה. מוסד ביאליק (ירושלים 1988).
2. אשר, ביילן. ברנר: הסופר המובהק. מוסד ביאליק (ירושלים 2008).
3. בהק, דניה. עקרי המטפורה במסביב לנקודה. יצחק בן-צבי (ירושלים 2009).
4. בעז, ערפלי. על ברנר ושופנהאואר. מוסד ביאליק (ירושלים 2007).
5. ברנר, יוסף חיים. מסביב לנקודה. דביר (תל-אביב 1904).
6. גורני, יוסף. על השקפתו הציונית של ברנר. עם עובד (תל-אביב 1971).
7. ג'אסם, עדנאן. ההשגה על טקסטי התנ"ך ביצירות סופרים עבריים. אוניברסיטת בגדאד, המגזין לפקולטת השפות (בגדאד 2017).
8. גלעד, ברש. מוטיב המוות במסביב לנקודה. עם עובד (תל-אביב 2002).
9. דניאל, יצחק. האידאולוגיה ביצירותיו של ברנר. מוסד ביאליק (ירושלים 2008).
10. יאיר, קדר. לקט מיצירותיו של ברנר. שטיבל (תל-אביב 2004).
11. יצחק, בקון. גיבורו של ברנר. עם עובד (תל-אביב 1977).
12. יצחק, שמחה. ההתאבדות בסופו של הרומן מסביב לנקודה. מוסד ביאליק (ירושלים 2012).
13. נורית, גוברין. 'מאורע ברנר'. המאבק על חופש הביטוי. יצחק בן-צבי (ירושלים 1985).
14. נתן, ליביד. גיבורי ברנר בין המוות לחיים. מסדה (תל-אביב 2005).
15. עדה, צמח. תנועה בנקודה: ברנר וסיפוריו. דביר (תל אביב, 1984).
16. רשיד, עלי. כאבי הילדות ברומן האוטוביוגרפי (סיפור על אהבה וחושך) של עמוס עוז. אוניברסיטת בגדאד, המיגזין לפקולטת השפות (בגדאד 2016). הגיליון 34.
17. תמר, יצחק. יוסף חיים ברנר, קורות חייו. מסדה (תל-אביב 1965).